

NELJUBA PISMA

J U Š K O Z A K

ŽIVLJENJSKI nazori in čustvene emocije, marsikatero prepričanje od včera, ali ni vse podobno pismom, ob katerih je človeku v časovnem begu pogosto nerodno? Kdor nagiba k čustvenemu doživljanju, ima teh pisem polne predale. Ne razlikujejo se od ljubezenskih, ki jih človek ne bi nikoli več napisal, a jih vendar hrani in od časa do časa še rad pregleduje, čeprav skoraj več ne spozna sebe v napisanih besedah. Med vrstami vendarle niso ugasnile življenjske iskre.

Kdor stoji v življenjski borbi in doživlja časovna dogajanja s pretežno čustvenimi ali tudi s previdnimi razumskimi tipalkami, se mora sprijazniti z neljubimi pismi. Pušča jih na vseh življenjskih postajah, iz dneva v dan se kopičijo in paradokсна resnica prepričuje človeka, da mu vzbujajo najbolj neprijetne občutke tista pisma, ki so bila napisana z resničnim notranjim ognjem. Komur so podobna pisma neznana, ostane gluha za časovne šume in top za razvojna spoznanja.

Mnogotere skušnje, pridobljene v življenju in znanju, vadijo človeka, taka pisma pravilno presoјati. Kakor se ni nikomur še posrečilo, zataјiti se v besedi ali črki, tako se tudi v pismih, celo najosebnejših, ne zabrišejo pečati časa, življenjske vzgoje in sredine, iz katere rastemo.

Človekova individualnost se pretika kakor krt skozi te rove.

BLODNJE ZA NEZNANIM

TOPLI pomladni vetrovi so dihali skozi mesto, večerni oblaki so se zrcalili v odprtih oknih. Ljudje so postajali, širili nosnice in odpirali oči, kakor da so šele ta večer zapazili zeleno travo v parkih in lepljive popke na kostanjih. Na vejici ob prisojnem zidu sta se odprla dva breskvina cveta.

V somraku je stopil človek v šenklavško cerkev, v tihe prostore, kjer so se marmorni kipi baročnih svetnic v poltemi svetlikali na oltarjih. Ali je šel iskat tolažbe ali razodetja?

Domislil sem se pogovora pred leti v takem pomladnem večeru. Hodila sva po nabrežju, zarje so obsevale srednjeveški grad nad mestom.

„Včasih me napade hrepenenje po Neznanim s tako silo, da zavidam najinemu prijatelju, ki je veren mož in se mu v verskih simbolih odkrivajo vsak dan najvišja razodetja.“

„Pride v človeka,“ je tiho pripomnil pesnik, ki je bil pred časom prebolel nevarno bolezen. Pogosto mi je zatrjeval, da se je v tistih urah

poslovil od življenja in je bil pripravljen vsak hip mirno stopiti na drugi breg. Ta večer so bile njegove besede hladne, čutil sem, da se ne more vživeti v čustva, o katerih sem mu govoril.

„Da bi jo mogel vsaj enkrat zaslutiti in vedeti, sedajle se mi je razodela skrivnostna sila v tisti zeleni vejici na brezi, ki je največja uganka našega življenja ... Da bi mogel za trenutek občutiti vso svetost življenja.“

„Hm ...“ Pogledal me je od strani. „Zamakniti se kakor Frančišek Asiški.“

„Takó, in vendar iz naših dni.“

Gledal je pred sé in se posmehnil. „Težava, loviti nebeške žarke ...“

Sprevidel sem, da mu ni za take pogovore in kmalu sva se ločila. Kasneje sem zvedel, da se je še tisto noč med tovariši duhovito šalil, kako sva pravkar poslušala na nabrežju božje žabe regljati. Nisem razumel njegove šale, ker so me razjedala vprašanja o poslednjih rečeh življenja kakor strupena kislina. Ta vprašanja niso bila beg iz življenja, ampak napovedi razkola med individualističnimi in občečloveškimi nazori.

Drugi večer me je razsejanega in bolešno hrepenečega zanesla pot do šenklaške cerkve. Zavil sem v obokano notranjost. V teminah med visokim svodom in stenami je gorela večna luč, spredaj v klopeh sta klečali dve ženici. Dišalo je po svečah in kadilu, stal sem pri kropilnem kamnu in čustvoval. Dobesedno. Silil sem se, da bi občutil mistično pričujočnost Neznanega v hramu, kamor prihajajo tisočeri, da bi povzdigovali svoje srce in misli.

Zazdelo se mi je, da ga čutim in slutim, a hip za tem sem se zopet navadno ogledoval in si očital, da je duša pretopa za Verlainovo molitev.

Zapustil sem cerkev, neutešen, s priokusom po postani jedi in z opomini pritajene laži v srcu, ki se je nisem drznil priznati. Nagnjenje izza mladosti in vse poznejše stremljenje sta me ovirala, da bi si v teh čustvenih blodnjah priznal resnico.

ODRAŠČAL sem v malomeščanski cehovski družini, ki je živela že v dobrih razmerah, skoraj že v blagostanju. Po stenah so visele svete podobe, omledni posnetki renesančnih mojstrov, brezmadežna devica Marija, srce Jezusovo, relief svete družine pod steklenim pokrovom in z božično melodijo za navijanje, spominski križi in škropilniki. Pomanjkanja nismo poznali, tudi za revščino okoli sebe nismo imeli občutkov. Sicer pa v dneh razvijajočega se obrtniškega malomeščanstva niti ni

bila očitna. Opoldne in zvečer se je kuhalo za družino in posle obilo mesa, ker so starši smatrali dobro jed za poglavitni znak boljšega življenja.

Že v zgodnji mladosti smo na dvorišču postavljali oltarček z lurško Marijo med cvetjem španskega bezga in jo častili kakor smo videli starejše v cerkvi. Vzpodbujali so nas in hvalili našo vnemo.

Potrkanje k véliki maši mi je osvojilo fantazijo, da sem v solnčnih pomladnih dneh občutil, kakor da pripeva prostrano polje za mestom. Zvoniki vaških cerkvic z rdečimi strehami v posavskih vaseh so se odpirajočim se očem vtisnili v spomin; občudoval sem visoke, vitke zidove, kako se dvigujejo nad slamnatimi strehami. Tedaj me še niso mikali ozaljšani oltarji, ne bele svetnice z na pol odkritimi nedrji, v sv. Terezo sem se zaljubil kasneje; vabila me je tajinstvena prostornina cerkvenega hrama. S posebnimi občutki sem stopal čez prag, pod visoke, obokane in poslikane svode, kjer se je domišljija opajala nad višjimi opravili, kakor so bila navadna zemeljska, s katerimi so se ukvarjali starši. To ni bila kupčija, pri kateri se je oče pridušal, ne kopanje krompirja ne materina kuha. Pri povzdigovanju je celó oče upognil koleno, sklonil glavo in pobožno šepetal.

Predstava o nevsakdanji svetosti prostora me ni več zapustila. Pod veličastno kupolo, ko so pri šmarnicah grmele orgle in je pela vsa predmestna srenja, zavita v dišeče oblake kadila, sem med bledimi lici ugledal črne blesteče oči, še lepše od Terezinih, ki so mi že dve leti žarele z oltarja. Poslej mi je živel v prsih vidni simbol za Marijine pesmi.

K molitvi me ni tolikanj priganjala pobožna in v življenju pogumna mati, bolj me je oče, ki je bil plašljiv in bogaboječ iz strahu za posvetno blaginjo in osebno življenje.

Svetost cerkvenega hrama sem kasneje vse drugače občutil v gozdu med visokimi smrekami, v tišini med solnčnimi lisami in žvrgolečimi pticami. Gozd mi je postal zavetišče, sinje nebo nad zelenimi bori najlepši skrivnostni obok. Oživila je v domišljiji domneva o svetosti vesoljnega prostora in življenjskih misterijev med praprotjo in drevjem. Živa, neizčrpna rast mi je netila hrepenenje po spoznavanju večnih skrivnosti: odkod in kam? Barvitost zelenja in arhitektonika drevja sta mi bili v tistih dneh nedosežno estetsko ugodje, čudovita harmonija, po kateri je hlepelo srce in oko. Krščanski transcendentni nazor se je pričel spajati z vplivi antičnega panteizma. Oživila mi je narava kakor grškemu pastirju na zeleni jasi v tihih logih. Idealistična krščanska ljubezen do bližnjega se mi je zdela najpopolnejši in najbolj harmonični izraz človeškega sožitja, v dionizijskem čaščenju sem doživljal naravo.

Obstal sem presunjen in potrto, zdelo se mi je, da sem duševno zaostal, ko me je neki dan prijatelj s porogljivim nasmeškom zmedel: „Pojdi tja na rob gozda, ponoči, ko bodo sijale zvezde in videl boš, da ni boga.“ Če bi mi bil obljubil, da bom pod posutim nebom doživel boga, bi mi potrdil vse, kar sem doživljal v mladostnih čustvenih ekstazah. Tako pa mi je bilo, kakor da mi je nekdo porezal tipalke, s katerimi sem zaznaval skrivnosti sveta. Upiralo se mi je priznanje, da si ne zaupam več, da me peče občutki umske podrejenosti. Izmuznil sem se ponoči in šel tja na rob. Razgrel sem se, da nisem občutil gozdnega hladu. Obstal sem na parobku. Šelest je od časa do časa prešinil praprot, zdramila se je ptica, med temnimi debli so se utrinjale kresnice. Strmel sem v Strelca na južnem nebu in čakal, da bi se mi odkrila skrivnost vprašanja: ali je ali ga ni? Sedel sem v resasto travo in si poskušal zanikati njegovo bit. Ustavil sem se ob vznemirjajočem vprašanju večnosti in naše poti skozi temo. Kakorkoli sem si ponavljal, da ni boga, tembolj sem se igral z besedami. Občutil sem, da bi brez predstave o duhovni posvečenosti zemlje in našega življenja, o najglobljih misterijih smrti in rojstva, izgubil vso svojo modrost in bi hrepenenju po lepoti ugasnili najvišji prividi.

Mefistofelski duh cinizma in zanikavanja je bil moji duševnosti tuj in se ni vselil vame, dasi me je marsikdaj vznemirjal in begal. V Faustovem „večnem stremljenju“, njegovem nadčloveškem naporu, da bi proniknil v molčeče skrivnosti kozmosa, sem odkril življenjski smisel.

Ogreval sem se za Platonovo idealistično filozofijo, kolikor sem jo pač umel, čeprav sem pogosto občutil, da so mi njegovi dekadentni abstraktni simboli tuji. Nisem jih doživljal, le misleceva avtoriteta mi je potrjevala njihovo resničnost. Sokratova življenjska stvarnost mi je bila bližja, njegov daimonion opora in vodnik na poti k svobodnemu svetovnemu naziranju. Krčevito sem iskal živo, osebno resnico. Zato se nisem uklonil srditi zapovedi kateheta, vzgojenega v jezuitski šoli, ko me je postavil pred razredom na kateder in mi s prebledelim obrazom in žarečimi očmi zapretil: „Vzel bom sekiro in posekal.“

Tisti čas sem vstajal še pred zarjo, se izprehajal v gozdu in razmišljal o Kristovih prilikah in besedah, da bi jih povsem po človeško doumel in jih oprostil cerkvene razlage. Kadar so mi pričele „božje“ resnice presedati, me je priklenila zopet priroda, iskal sem razodetja v znanstvenih razpravah Darwina, Haekla, Franceja in Angleža Romanesa. Tudi sam sem poskušal opazovati zakone narave in odkrivati skrivnosti večne materije. Tedaj me je mučilo vprašanje ozvezdij, vznemirjal me je problem svetlobe in teme, nastajanje barv in barvnih

harmonij. Nisem prišel daleč, ker sem od mladosti, še bolj po vzgoji nagibal k nekaki poetični sintezi. Vedno iznova sem se vračal k Sofoklejevi globoki umetnosti, Tolstojevim romanom, da bi v njih izsledil najgloblji smisel človeškega življenja. Vendar me zanimanje za študij narave ni več izpustilo; poleg rastlinstva so me predvsem mikali strogi zakoni v fiziki, še posebno v kemiji.

OD OMLEDNE šolske razlage sem se nevedé nalezl patriarhalnega spoštovanja za vse sveto v človeštvu in njegovi zgodovini. Zbolelo me je, če mi je kdo s posmehom rušil svetovno priznane ideale, kakršne so nam portretirali na katedru. Izogibal sem se tudi dotikom analize, da so ti ideali družbi in njenim razredom potrebni kakor vsakdanji kruh.

Idealistična vzgoja, ki nas je učila spoštovati priznane ideale, se mi je zalezla v mozeg. Goethe se je pritoževal, da mu historična kritika ruši antične vzore blage Lukrecije in čvrstega Scaevola, češ, „če so bili Rimljani tako veliki, da so spesnili ideale, bi morali biti mi tako veliki, da bi verovali vanje“. Goethe pač ni pomislil, da si je ljudstvo v življenjski borbi spesnilo idealistične junake in v njih vpodobilo svoje tipe, ki jim je plast človeških parasitov izmaličila lice in jih prav tako izrabljala kakor se danes predpisujejo za vzgojna načela katedrskih pedagogov. V mladosti nisem občutil nobene razlike med vzori blage Lukrecije, junaškega Scaevola in grofom Rudolfom Habsburškim, ki je v gozdu stopil s konja in ga podaril duhovniku, da bi z monštranco prebredel narasli potok. Žive dni ne pozabim, kako smo se v osnovni šoli učili ganljivo povest na pamet in jo potem s čustvenim vzhičenjem pripovedovali pred sliko, na kateri je bil naslikan sredi temnega gozda deroči potok in blagi grof Habsburški v jeklenem oklepu, ko je kleče ponudil konja sivolasemu duhovniku. Ko sem pričel razločevati resnične ljudske ideale, ki si jih je ustvarilo ljudstvo v borbi proti tiranom in za višje cilje svojega življenja, od idealov, razkazovanih v panoptikih vladajoče družbe, so me napadli mračni dvomi o človečanskih svetinjah.

Strupeni skeptik, ki mi je od časa do časa rušil božanstvo in z muko sezidane babilonske stolpe nadnaravne človečanske posvečenosti, me ni izvabil za sabo. Dalj časa so me spajale tesne vezi s pristrastnim tovarišem, ki je s skrajnimi telesnimi in duševnimi napori, z neuklonljivo voljo poskušal pronikniti v globine človeškega duha, da bi dokazal svojo moč nad drugimi. Napeto sem pričakoval nekoč njegovega govora o Goethejevem Faustu, ki ga je pripravljaj leto dni in obljubljal, da nam razsvetli njegova najtemnejša mesta. Ko je med govorom občutil, da plava le na površini, je iz jeze in ranjenega samoljublja na videz

omedlel, da bi rešil svoj ugled. V onem trenutku se mi je skoraj smilil in bil sem bolj kakor kdaj prepričan, da se mora hrepenenje po najvišjih resnicah roditi človeku le iz notranje potrebe.

Ko sem se docela zavedel prepada med zakonitimi družbenimi, po hierarhični cerkvi posvečenimi ideali in živo osebno resnico ter se od-tujil veri v osebnega nadnaravnega boga, mi je duhovna umetnost po-stala Jakobova lestev, po kateri sem plezal med oblake. Blodil sem za Dostojevskim, ki me je zavajal v ekstazo, se poglobljal v Strindbergov „Blaubuch“, prisluškoval mističnim šumom Maeterlinckovih poetičnih dramatskih prividov, vdihaval aromantično plesnobo razkrajajoče se družbe v delih Čehova, domneval, da je blaznost profetični navdih, in se hranil od duhovnih simbolov. Zapredenega v duhovne spekulacije me je za nekaj časa predramil Walt Whitman, opljuvan od ameriške puritanske družbe. S himnami, ki so opevale trpko resničnost vode in zemlje, človeškega telesa, njegove lepote in dela, oploditve žene in mi-sterija vetra nad bilkami v preriji, se je dotaknil v meni človeka, ki je, hrepeneč po lepoti, občutil svetost prostora v gozdu in se je razvnet od strasti naslanjal na skorjaste borovce, hodil med šelestečimi travami in se s slastjo pritiskal k zemlji, telesu večne materije. Iz mreže meta-fizičnih ugank tostranskega našega življenja me Whitman ni iztrgal, pregloboko sem veroval v ideale, da je umetnost „druga človeška ne-ustoličena religija“, umetnikovo ustvarjanje molitev in onostranska razodetja najvišji ideal umetnostnega upodabljanja.

Z IDEALI revolucionarnega nacionalizma, katerih se ni drznil javno z dejanji potrditi, se je cehovski sin malega naroda, ki se je vedno pomikal najmanj dvajset let za evropskim izvidniškim vlakom, znašel šestnajstega leta na Fajtem hribu. S sv. Pismom, Walt Whitmanom in Schopenhauerjem, z vrečico kavinega ekstrakta in koščki prepečenca v tornistri, vse zavito v ušivo srajco, sem obležal po štiriindvajseturnem maršu v borovem gozdiču. Jutrnje solnce je sijalo na obsojena, po večini že okleščena drevesa, rumenozelenkasta patina ekrazita je pokrivala vse skale naokoli, v grmovju topov, spredaj in zadaj, se nismo več slišali. Bledi, neprespani, vročični od mrtvaške groze smo zlezli pod trohljive lesene strehe, mižali in si tiščali ušesa, da bi ne slišali povelja za naskok. Od časa do časa sem odprl oči in ugledal nad sabo svet-likajoče se igle na kraških borovcih. Pod skalnatim vzglavjem se je strešala zemlja. Med debli so se pojavljale postave, padale, se zopet po-birale in bežale z okrvavljenimi, na pol blaznimi obrazi, ta z odsekano roko, oni z zevajočo ranō v boku, da se je rdeča sled poznala na skalah

in izsušeni ilovici. Italijanski ubežniki, ki so prej predstavljali imaginarno silo, so v tem trenutku stopili med nas kakor dobri znanci, s katerimi nas družijo ista usoda. Občutil sem takó njihovo kakor svojo pošastno nemoč v peklu brnečega železa. Pozabil sem na sv. Pismo in Whitmana v tornistri, gledal sem le razmesarjenega človeka in ožgana drevesa. Zazdelo se mi je, da se vsi, ki ležimo, s potnimi sragami na čelu, z obupom in peklenskim sovraštvom v srcu pod luknjičavimi deskami in oni, ki beže z resničnim prividom smrti v možganih, oklepamo drug drugega kakor nerazdružljiva človeška družina.

Nekoč sem ves prevzet občudoval mistične plamene El Grecovih barv, s katerimi je slikal Križanje in véliko ljubezen Frančiška Asiškega. Sredi ekrazitnega ognja sem nevede doživel njihovo notranjo strast. Nepremično oprt na bor je sedel pred mano človek z votlimi lici, utrujen do smrti. Kakor zamaknjen je upiral oči skozi bore v solnčno nebo. Njegov obraz me še danes spominja na El Grecovega legendarnega svetnika. V tistih urah, ko smo si želeli, da bi se minute raztegnile v večnost, je oni tam morda prvič v življenju občutil neskončno ljubezen do zelenega bora. Objel bi bil najbolj zaničevanega sočloveka, s katerim ga je družila neizprosna usoda smrti, in bi presunjen od silne in grenke ljubezni sprejel Kristove rane, da bi odrešil človeka. Do večera sem ga opazoval. Ni se ganil. Ko smo nastopili neizprosno pot, se mu je izraz nenadno izpremenil in se je molče oziral kakor trpinčena žival. Niti zavedel se nisem, da sem pod kraškimi borovci živo občutil vso in edino le golo človečnost religioznega motiva, ki ga je umetnik ustvaril iz najglobljega občutja človekovega hrepenenja.

MALI NAROD, iz katerega sem se rodil, so v osmem stoletju z mečem izpreobrili. Črtomir, poslednji junak poganskega zemeljskega svetovnega nazora, je pod slapom Savice sprejel krst. Poslej je životaril narod v sestavu germanskih družbenih in državnih oblik, v najbližji soseščini papeževega prestola. Odvadil se je misliti po svoje in se obdržal s konservativno pasivno vztrajnostjo. Na prelomu osemnajstega in devetnajstega stoletja, tik pred kmečkim osvobojenjem, se je narodil pesnik Prešeren, po Črtomiru prvi svobodni, iz sebe ustvarjajoči duh, ki je brez opore onostranskih razodetij dokončal življenjsko pot in zapustil v poeziji do sedaj nedosegljive lepote. Sovražila ga je hierarhična in malomeščanska srenja, ga smatrala za izrodek, pred smrtjo in po smrti. Redki možje, stvaritelji narodove kulture so hodili za njim in vsi prenašali njegovo usodo. Nekateri so spotoma omagali, drugi so pred smrtjo poljubili rožni venec. Na roko jih štejemo po Prešernu vodilne

duhove, ki jim je bilo človeštvo in njegova zemeljska usoda bližja od onostranske. Slovenski slikar se je šele na pragu dvajsetega stoletja približal naravi in človeku, v dneh najsilnejših prevratov človeštva se po naša mlada slovenska znanost z „veselim“ oznanilom, da je prvi slovenski filozof iz sebe dokazal bitnost katoliškega boga. Med politiki malo-meščanskega in kmečkega razreda ne najdemo svobodno mislečega moža tostranskega svetovnega nazora, šele med borci delavskega razreda stoji eden, po milosti dva.

Slovenska zemlja je na gosto posejana z vaškimi cerkvicami, na vseh križiščih stoje znamenja in križi, procesije so največji prazniki ljudstva, ki žilavo s strastnim egoizmom obdeluje svojo zemljo in mu je revščina edino svetovno obzorje. V konzumih in hranilnicah, v zadru-gah, povsod vise slike srca Jezusovega, ki blagoslavlja narodno gospodarstvo. V letih najbridkejše svetovne gospodarske krize je slovensko ljudstvo zbiralo za vse svetovne misijonarje med afriškimi črnci, na divjem zapadu in daljnem vzhodu. Marija Pomagaj z božje poti na Brezjah se je devetnajststopenintridesetega leta milostno prekrstila v slovensko Marijo in opevana od katoliških pesnikov in pisateljev izvolila dobri in verni narod za svoje ljudstvo.

Prevzet od lirične lepote domače zemlje, v okviru folkloristične estetike narodne cerkve in podedovanega „tragičnega etosa“, sem poskušal že potem, ko sem si osvojil individualistični svetovni nazor, čustveno doumeti onostranske simbole Milosti v šenklaški cerkvi. Vrnil sem se neutešen in še bolj razdvojen. Zavedel sem se, da se korakom v cerkev upira prirodni razum, zaman sem pričakoval obsenčenja Milosti. Občutil sem nemoč osebnega eklektičnega svetovnega nazora, razkol med anarhičnim individualizmom in ljudskim žitjem, ki more živeti le z resničnimi življenjskimi pojmi, in sem sam njegov sestavni atom. Razjedalo me je prepričanje, da se s strogo logiko umskega spoznanja ne približam skrivnosti in bi se le v najglobljem čustvenem doživetju, ki bi zajelo vso živo in mrtvo naravo, mogel dotakniti strašne kozmične uganke.

Svetovni nazori, ustvarjajoči vélike kulture, ko se je življenjska vsebina prikazala človeštvu v novih oblikah, so se vsi rodili iz človeških prsi, ki so poskušale doumeti svojo usodo v naročju kozmosa in njegovih zakonov.

NAD FIRENCO se je razprostiralo modro velikonočno nebo, vetrovi od morja so nosili puhaste, bele oblake. Slonel sem na oknu tihe celice v Markovem samostanu, kjer so v prevratnih renesančnih dneh

živeli redovniki bogu vdano življenje. Temnozeleno cipresa sredi dvorišča je razpenjala veje od oboka do oboka križnega hodnika in skrivala drobne, žvrgoleče ptice v jutrnji uri. Zamaknil sem se v davnino, ko je krščanski svetovni nazor pravkar odpiral najlepše cvetove svoje visoke kulture in so se oglašala že nova nazorska spoznanja.

— Na kamnitem trgu pred samostanom so se izprehajali helebardisti mladega in bogatega Lorenza iz stare rodbine imovitih trgovcev s platom, ki so ustanavljali banke, prejeli blago iz Levante, pošiljali bogate darove papežem in knezom, se naposled utrdili sredi mesta in prevzeli mestno upravo. Spodaj po križnem hodniku so se začuli drsajoči koraki, pod oboki se je prikazal menih, in s strehe so mu prileteli golobje na roko. Vstajalo je solnce, srebrne rose na tulipanih so pričele blesteti, menih je tiho šepetal solnčno pesem Asiškega. Medtem je na koncu hodnika zgoraj ob celicah odložil brat Angelico kist in se s svetlim obrazom oziral v „Oznanjenje“, v fresko, ki jo je dokončaval. Vsak dan, na vse zgodaj popravlja še prečisto devico, da bi vdihnil nežnemu obrazu božjo milino in vzkliknil „amen“. Pred letom dni je dovršil podobo nebeških korov angelov, odpevajočih v rožnatih, modrih oblačilih sredi zlatega neba nadzemske, neslišne harmonije. Malo prej je slikal bratom v celicah postaje križevega pota.

Obstal sem mu za hrbtom in opazoval njegovo delo. S tenkim kistom se je dvakrat, trikrat dotaknil ustnic, ki so se rahlo odprle na vlažni steni. Sklonil je glavo nazaj in se zagledal. Čez čas je zopet pomočil kist, drhtela mu je roka, ko ga je položil na oči in obudil v vdanem pogledu ženski misterij. Angelico je vstal, se primaknil k steni in z ljubečimi očmi ogledoval zaslutene oblike prebujene device. Potem je vzel zlato barvo in ozaril z zlatim obročem voljne lase. —

Pričaral sem si skozi zavese časa podobo, kako je asketični brat Angelico v molitvi slikal včlovečenje božjega sinú, povečano človeško lepoto in mistične nadzemske harmonije na samostanske stene. Frančišek Asiški, ki ga je slikal Giotto pod cvetočim drevesom med učenci in ptičicami, je bil zapel solnčno pesem in srednjeveški menih v Markovem samostanu, anima candida, ki je veroval v božje včlovečenje, je slikal odsev nebeške lepote v zemeljskem stvarstvu. Njegov temperament je premagal ustaljene oblike obrtniškega dela, sedaj je v barvah vzplamtelo iskreno človeško čustvovanje. Tisti čas so se na obzorju že svitale zarje novega svetovnega nazora. Genialni Donatello jih je že oblikoval v marmorju.

— Izprehajal sem se po samostanu, počasi se mi je odkrivalo življenje davnih vekov. V tesnobni celici se je nastanil oholi Cosimo Me-

dicejski, da bi se pripravil za odhod iz sveta. Naveličal se je bil šumnega življenja, zvutih kupčij, odložil je žezlo mestne uprave in se umaknil v udobni samostanski mir. Prinesli so mu iz palače visoko posteljo, rezljano iz cedrovega lesa in pribili na zid slonokoščeni križ. Novi brat je položil v samostansko skrinjo vrečo zlatih dukatov, ki jo je pohlepni zakladnik na pol miže zaklenil. Medicejec se je smehljaje poslavljal od vsega, od Firenze, od Lorenza in Eleonore, ki ji je za šestnajsti rojstni dan podaril stekleno uro z zlatim prahom. Večkrat si jo je obudil v spominu, klečečo na marmornem klečalniku, z dlanmi prižetimi na brsteče prsi, kakor jo je zagledal v kapelici brat Angelico in jo slikal v „Oznanjenju“. †. Čas je fizika gibanj. V tihi samostan se je zatekel olivnobledi brat Savonarola, zamišljen in molčeč pri obedih in molitvi. Kadar se je v mračni celici z vžganimi očmi oziral v lesenega Krista, ni našel več pokoja. V prsah se mu je razplamtel fanatičen ogenj, da bi mogel zanetiti požar. Tedaj je razmišljal svoje govore proti Borgijcem, bogastvu in proti Lorenzu, ki je praviče meščanov izpremenil v pustno šalo. Savonarola je razplamtel Firenzo, z odprtimi usti so ga poslušali čevljarji in kamnarji, kočijaži, vrela so na trg iz tabern, mu ploskali in klicali smrt Borgijcem in tiranom. Opirala so se okna in plemenita firentinska gospoda, trgovci in bankirji so zvedavo poslušali prilike o krščanskem uboštvu. Markov samostan je zaslovel, vznemirjal je papeža. Savonarola je pridigal v cerkvi, na trgu, v ozkih tlakovanih ulicah so se oglašale sramotilne popevke proti cerkvi in svetemu očetu, v Čevljarski ulici so zabodli tri papiste. Iz Firenze se je širila upornost v druge državice. Tedaj je Lorenzo Magnifico sporočil opatu, da je zaključil dobičkanosne kupčije z Borgijci. Savonarola je bil obsojen zaradi krive vere in sežgan na grmadi pred Markovim samostanom. Med mrmrajočimi meščani je stal mladi Leonardo da Vinci in slikal portret revolucionarja na grmadi. Leonardo ni več upodabljal idejne nebeške lepote, zamamile so ga harmonije večne materije, poskušal je zajeti poslednji gib narave na slikah in risbah, v matematičnih zakonih optike in mehanike. Polet lastavice mu je rodil idejo, da bi se sprostil in splaval v višave; noči in noči je pisal številke, sestavljal krila, dokler mu ni učenec obležal na dvorišču s polomljenimi udi. Leonardo je sklonil glavo pred tragičnim naporom človeškega prizadevanja, da bi premagal naravo in ji izvabil poslednjo uganko. Novi svetovni nazor je dobil najglobljo etično vsebino. (Pet sto let kasneje je novi človek, junaški proletarski državljani na krilih Leonardove ideje reševal Čeljuskinca na antarktičnem ledu neizogibne smrti.) —

Mladi Michelangelo je v tistih dneh izklesal iz kararskega marmorja orjaški simbol dejanskega človeka. Ne jaz, on sam, David je stopil pred mé pod razpeto kupolo. Beli, zanosni mladenič je razmaknil srednjeveški prostor, mišičasto telo je s prožnim korakom, odločnim in mirnim pogledom, z revolucionarnim dejanjem stopilo v kozmos in postalo njegovo središče. V Davidu se duh ne loči več od materije; živi v njej. — Zagrenjen zaradi tiranske Lorenzove volje, s katero je porušil staro meščansko ustavo, je Michelangelo zapustil rodno mesto in izklesal mogočnega Sužnja, v katerem je z nadčloveško siho izrazil bolečino svobode oropanega individua. S suverenim gnevom mu je ob nogah zasekal opico, karikaturu človeške omejenosti.

— Skozi firentinske ulice so svetili menihi z baklami, ko so med petjem latinskih žalnic pokopavali Medicejce. Na papeškem prestolu se je zgrudil Giovanni, in Giulio je pozval Michelangela, da bi sezidal rodbinsko grobnico. Le nerad je mojster sprejel naročilo. Spočel je načrt, morda najdrznejše in najpopolnejše svoje umetnine, da bi z njo poveljčal svobodno rodno mesto z meščansko cehovsko ustavo in spomin prvih državljanov. Grobnica pri fari sv. Lovrenca je postala njegovo doživljenjsko delo. Od tal so se dvignile stene belega marmorja, med njimi je v arhitektonski simetriji razpostavil dve grobnici in oltar s človeško občuteno Madonno. V tistem belem prostoru sedita kamnita Medicejca v naravni velikosti, ob vznožju pod vsakim pa počivajo simboli večne narave, kakor da zanje ne veljajo zakoni gravitacije. Michelangelo je v teh delih zaključil razvoj stila razgibanih revolucionarnih stoletij.

PRIZORI iz prevratne davnine, ko se je porajala nova umetnost, so mi zopet osvetlili, kako je človek v vseh časih poskušal v svojih delih izražati umska in čustvena doživetja v okviru kozmičnega občutja. V njegovih prividih se niso vtelesili vzori „božje lepote“, ampak plamte ognji človekovih strasti in krčev, čustvenih ekstaz in spoznanj, njegovega vročega poželenja po lepoti; oblike pa, v katerih jo je vpodabljal, so bile v vseh odtenkih odraz časovnih dogajanj in najtemnejših gibov večne materije. V lepoti je poskušal stvaritelj odrešiti smrti vsebino svojega in ljudskega življenja in kakor odsvita mesec v globokem vodnjaku, utripa v umetninah ritem človeške usode v času in kozmosu.

Svetovni nazor je vidna oblika človekovega odnosa do kozmosa, vsebina človeškega ustvarjanja pa so bile in bodo življenjska radost in borba, trpljenje in porazi, notranji boji in zmage, skratka vse, kar predstavlja življenje individua, sociološko najtesneje povezanega z gibanjem družbe, sredi katere diha in se z njo bori.

Po svojih blodnjah med nauki katoliške vzgoje, spiritualističnimi in materialističnimi svetovnimi nazori sem v naročju narave doživel privid dinamičnega kozmičnega občutja. V bežnem hipu mi je med skalami odprla oči ustvarjajoča sila, ki snuje sleherno sekundo, vžiga električne misli, spaja čustva, zori v semenih, ruši gore, sestavlja prst in je tako snovna, otipljiva, kakor je nevidna, nepojmljiva, večno zagonetna, prarazum in izvor vsega življenja, teza in antiteza. Ko so me iz zamaknjenja zopet prebudile misli, me je obšla jasna zavest, da sta tostranstvo in onostranstvo eno, da je duh skrivnost večne materije. Zavedel sem se, da ni ne večnih onostranskih resnic ne spoznanja izven človeka, da se svetovni nazor poraja v človeških prsah in njegovem umu in si v religijah, v umetnosti oblikuje uganke kozmičnega občutja.

Ekrazitne detonacije na živih skalah Fajtega hriba so do dna pretresle človeka, ki ga je obudila renesansa. Odprle so se globoke rane in zavedel se je svoje strašne človeške sramote. Ponižan v individualnem človeškem dostojanstvu, se je tesno združil s sočlovekom, ki mu je bil poleg vidne naravne lepote najbridkejša opora, ko so se mu v smrt-nem strahu lepili lasje. Občutil je moč in veličino človeške družbe, ki zmaguje nad sabo in nad naravo in si v boju z neusahljivo vero v tostransko življenjsko resničnost ustvarja svojo usodo.

Kakor se je nekoč dvignil zmagovalec David, je sedaj vstala strnjena, trpeča človeška družba, v kateri je Michelangelov Suženj le atom. Individualni nazori, ki se skozi tisočletja upirajo fatamorganam onostranskih večnih resnic, niso le sebi namen, ampak last vsega človeštva, ki se v dvomih in uporih bori za svojo usodo na zemlji.

Tajinstvena, neznana sila, ki vznemirja človeka od njegovega rojstva v zemeljski duplini in je kozmični atom ne more doumeti, se mu odkriva v življenjski borbi, v spoznavanju neslutnih zakonov in intuitivnem doživljanju vedno novih lepot.

In zopet je nastala doba, ko ni svetovni nazor le golo spoznanje, temveč borba.

STAL SEM sredi trga in gledal nočno procesijo, ki ni bila privid, ampak otipljiva stvarnost. Pritajeno so brneli zvonovi, na visokih cerkvenih stopnicah pred Marijino cerkvijo, okoli spomenika, na ograjah in zidovih so se stiskale žene in dekleta v prazničnih oblekah, nekatere so držale spečo deco v naročju. Ubrani zvoneči glasovi so od časa do časa odpevali: „Po beli hiši Kristus hodi . . .“ V oknih in zidovih so blesteli razsvetljeni križi, reflektorji so obsevali cerkveno pročelje in ženske množice. Temno nebo je bilo posuto z zvezdami, luči ob cestah so

ugasnile, skozi temačne ulice so se prelivali tisoči mož in mladeničev, vsi z gorečimi baklami v rokah. Plameni so jim osvetljevali obraze, z očmi uprtimi v sé so se valile množice daleč iz mesta na polje, kjer je stala obhajilna miza. Pod visokim nihajočim nebom je nosil kardinal svetotajstva. Na desni in levi sta stražila nebo dva plemenita grofa, papeževa gardista v fantastičnih uniformah, zadaj so se zgrinjali redovniki, višja in nižja duhovščina. Korakali so z baklami katoliški učenjaki, meščani, delavci, trgovci, kmetje, prekupčevalci, vojaki, učitelji, župani, bankirji in veleposestniki, da bi izpričali vero v nadnaravnega boga, čigar telo bodo to noč okusili. Videl sem jih, ki so stali ob strani in jih je mistična, plameneča reka vsrkala, prižgali so bakle in stopili v vrsto. Med gledalci sem opazil arhitekta, ki zida cerkve, in pesnika katoliških hvalnic — nista vstopila. V povzdignjenih baklah sta estetski doživljala ritem gospodujoče narodne cerkve, vira vse ljudske sreče, mističnega telesa vseh idej onega sveta.

Množice so prihajale v ekstazo. Povzdignjeni glasovi so peli hvalnice med strmečimi gručami žensk in deklet, žareče oči so se ozirale v kip Marije visoko gori pod nebom. Pozno v noči so se poslednje vrste zvrstile v svitu plamenic. Med tiho se glasečim zvonjenjem sem še enkrat doživljal svoje blodnje za Neznanim. Ko so se množice razšle, sem zavil v tiho, slabo razsvetljeno ulico, umaknil sem se na tlak in gledal drugo procesijo, ki se je razvrščala molče brez bakel in gledalcev. Pred njo niso igrale godbe, niso korakali papeževi gardisti v fantastičnih uniformah, ne kardinali in prelati. V prednjih vrstah so stopali sužnji z neznanimi obrazi, kakor da se pomikajo mumije. Za njimi sem ugledal prve kristjane, ki so jih nekoč metali zverem v rimskih cirkusih, hitela so mimo krdela na grmadah sežganih, od družbe zaznamovani plemiči, kmečki puntarji in množice preganjanih krivovercev, na sredi Giordano Bruno, Savonarola in Hus, nato zopet neznani obrazi vseh narodov, med katerimi sem spoznal Galileja in Spinozo, prikorakali so komunisti z odkritimi ranami, dobljenimi na barikadah, prikazala se je glava Dantona, poleg nje Foulonovo prebodeno srce, nato trume delavcev, zidarjev, tesarjev. Ni bilo konca. Vedno novi oddelki so se uvrščali. Med misleci in pesniki so utrujene oči ugledale marsikatero znano lice. Nikjer nisem zapazil nobenega napisa, le številke vekov so nosili pred vrstami. Prihajale so zadnje vrste, v katerih niso hodili več ločeno, ampak pod roko kakor tovariši, rudarji, tovarniški delavci, kajzarji, inženjerji, misleci, strojniki, pisatelji, okovani jetniki, ki še verujejo v zmago človečanske pravice, možje s pekočimi ranami na hrbtu in zopet okrvavljeni in zbičani, naposled smehlajoči se in nežni

obrazi pobitih otrok. Začudil sem se. Številni med njimi so bili iz mojega naroda.

Prešinila me je vélika življenjska radost. Zapustilo me je občutje samote, zavedel sem se, da ne stojim več ob strani, da korakam z njimi, ki niso verovali v onostranska večna razodetja, ampak so ustvarjali istinito življenje, se borili za drobtinico kruha, za ped zemlje in pravico do žene, za smrdljivo petrolejko in abecedo človeškega znanja, za zrak in solnce, ki so umirali zasramovani in izobčeni iz vladajoče družbe skozi veke do danes na pričnah od lakote in obupa in vendar željni lepot kakor osvežujoče rose, padali od blagoslovljenih sulic in krogel za ustvarjajočo se zemeljsko Resnico.

Stopil sem s tlaka, se uvrstil v procesijo in korakal za odhajajočimi skozi temne ulice novim svitom nasproti.

HEINE: NEMČIJA

ZIMSKA PRAVLJICA — PREVAJA MILE KLOPČIČ

P R V O P O G L A V J E

*Bilo je v novembru, ko pust je ves svet,
ko mračno je kot pač v jeseni;
vihar je listje trgal z dreves,
ko sem se na Nemško namenil.*

*In ko sem do meje nemške prišel,
inako se mi je storilo.
Če prav se spominjam, sem jokal celo,
in tolklo srce je z vso silo.*

*A ko sem govor domači začul,
me je pri srcu prijelo.
Mislil sem kar, da bo srce
prijetno mi izkrvavelo.*

*Pela je deklica s harfo v rokah,
pela je s pristnim občutkom
in napačnim glasom, a vendar njen spev
me ganil je s prvim trenutkom.*